

„Errores scientifici et historici“ u nadahnutim knjigama i „citationes tacitae.“

Na kritiku u „Bog. Smotri“ br. 1., 2. g. VII. pa dalje

(Nastavak).

Odgovara: U Talija.

5. Treći princip: hagiografi, kada govore (pišu) govore ljudskim jezikom.

Ja sam u svojoj knjižici postavio taj treći princip, a na drugomu sam mjestu pokazao, da je ovaj princip uzet iz Enciklike »Providentissimus« i Sv. Augustina. Gosp. Sović kuša da obori ovaj princip ovako: »Ako ga razmotrimo u svjetlu nauke Sv. Crkve i zdrava razuma, onda se on ukazuje u dva (ali snažna) pravca lažan, a to zato: jer a) predmjevajući i on (kao i prva dva) da su hagiografi t. j. ljudi auktori Svetih Knjiga, stoji u oprečnosti sa jasnom crkvenom naukom, da je Bog (Deus ipse) njihov auktor; i b) tvrdeći da hagiografi, kad govore (pišu), govore ljudskim jezikom, degradira hagiografe, odnosno gospodina Boga na isti niveau, na kojem stoje Voltaire, Zola, funtromanopisci, pornografi, koji govore (pišu) ljudskim jezikom. Ergo! Ili možda nije tako? Neka kuša dokazati, da svi funtromanopisci, pornografi i ostali lažitorbe pisci ne govore (pišu) ljudskim jezikom. Da li možda govore, (pišu) jezikom angjeoskim? — Zato je taj treći princip O. Talija baš široke savjesti.« (v. B. S. VII. br. 1. str. 52.)

Dakle g. kritičaru! Zar hagiografi ne govore ljudskim jezikom?

Stavljajući sada na stranu, da on ovom svojom tvrdnjom ignorira nauk teologa i Enciklike »Providentissimus«, koja govori: »hagiographos significare voluisse humano more«, ili ako to ne ignorira, hoće da ispravi to u Enciklici, još

više hoće da dokaže, da ta nauka Enciklike poriče, da je Bog auctor Sv. Knjiga, i da Enciklika degradira hagiografe, jer svojom naukom ispoeregjuje hagiografe pornografima te ih postavlja na isti nivel, na kojemu stoje Voltaire i Zola; — odgovaram sa nekim refleksijama u opće.

1. Ako hagiografi ne govore ljudskim jezikom, formom pod kojom se krije sadržaj, treba reći, da se hagiografi služe nekim drugim jezikom (formama izražaja) božanstvenim ili angjeoskim; ali kako nama smrtnicima nije do sada poznat taj novi jezik (način, kojim se saopćuju drugomu misli) bit će od velikoga interesa, da nam ga g. Sović pokaže.

2. Ako hagiografi ne govore ljudskim jezikom, tada ljudima taj govor hagiografa valja da bude nerazumljiv. Ljudi se mogu razumjeti, dok su omotani materijom, samo preko nekih konvencionalnih formi, koje su ljudske, i ostaju u okviru ljudskomu.

3. Ako hagiografi ne govore ljudskim jezikom, tada sva hermeneutička pravila Biblije, koja su naslonjena na načinu govora semitskih naroda, na gramatici, retorici, stilistici, običajima njihovim itd., ne bi ništa vrijedila za tumačenje Biblije, jer sva ta pravila govore i iznose nam ljudski elemenat, ljudski način izražaja, dok prama shvaćanju g. Sovića Biblija govori nekim drugim jezikom.

4. Ako hagiografi ne govore ljudskim jezikom, već nekim drugim, koji nužno valja da bude nerazumljiv ljudima; ovi, kada su slušali propovijedanje hagiografa, i kada su čitali njihova pisma, ako su razumjeli njihove riječi (kao što su ih i razumjeli) valja reći, da taj jezik hagiografa nije drugi bio nego ljudski.

5. Ako hagiografi ne govore ljudskim jezikom, za što oni u svojim spisima nose sve osobitosti izražaja i formi, koje su bile karakteristične narodu, mjestu, podneblju, gdje su se hagiografi rodili, odgojili, živjeli?

6. Ako hagiografi ne govore ljudskim jezikom, za što iz spisa pojedinih hagiografa izbijaju personal njihove osobitosti, kan npr. jača i slabija fantazija, šira i uža kultura?

Forma govora, kojom se služi Jezajija, slikovitost stila, veličanstvenost prikazbe, odalečtuje se mnogo od forme govora, kojom se služi npr. Amos ili koji drugi. Toga ne bi imalo biti da se nijesu hagiografi služili ljudskim jezikom, koji se u ljudima odražuje šaroliko prema njihovom odgoju, kulturi, okolini, vremenu i prilikama, u kojima su živjeli.

Sada ogovaram na pojedine Sovičeve tačke.

»Predmijevajući — piše Sović — (moj princip: hagiografi govore (pišu) ljudskim jezikom) da su hagiografi to jest ljudi auktori Sv. Knjiga, stoji u oprečnosti sa jasnom naukom, da je Bog auktor Sv. Knjiga.«

Odgovaram. Ta je oprečnost samo u pameti onoga, koji nema pojma o inspiraciji, to jest o utjecaju Božjemu na um i na volju hagiografa. Ta je oprečnost u glavi onoga, koji misli, da su sve isto ova dva slučaja: Ivan se npr. sam odlučuje iz motiva, koje je sam sebi postavio, da napiše evanđelje i da napiše, što on znade i što on hoće da napiše bez ikakova Božjeg utjecaja ni na njegov razum, ni na njegovu volju, i on piše i napiše evanđelje onim formama ljudskoga govora, koje su mu bile poznate, koje je od djetinjstva naučio i koje su bile razumljive okolini, za koju je pisao. I ovaj drugi slučaj: Ivan pod utjecajem Božjim, kojim mu Bog rasvjetljuje um, da ne pogriješi, kreće mu volju, da se odluči te napiše evanđelje i tu napiše ono, što Bog hoće, a Ivan se pod utjecajem Božjim odluči i napiše ono, što Bog htjede da napiše služeći se formom ljudskoga govora, spretnom da izrazi, što Bog hoće da on iskaže, i koja je njemu bila poznata i koja je bila razumljiva okolini, za koju je pisao.

Ova dva slučaja nijesu jednaka. U prvom slučaju čovjek je auktor evanđelja; a u drugom slučaju Bog je auktor evanđelja jer: a) po naredbi Božjoj piše, jer b) piše, što Bog hoće, jer je c) pod utjecajem Božjim, da ne pogriješi. Ako se pak hagiograf služi »ljudskim govorom« služi se, jer inače ne bi bio ljudima razumljiv.

Stoga dok hagiograf piše (govori) pod utjecajem Božje inspiracije, ostaje Bog auktor knjige i mora se u oštrom značenju riječi kazati, da je Bog auktor a ne čovjek, premda se čovjek služi ljudskom formom govora. Ovo je nauka Crkve iskazana u riječima Tridentinskog sabora »Deus est auctor librorum N. et V. T.«

Gosp. Sović piše: »Tvrdeći da hagiografi, dok govore (pišu), govore ljudskim jezikom, degradira hagiografe, odnosno Gospodina Boga na isti nivo, na kojem stoje Voltaire i Zola i drugi pornografi...«

Odgovaram 1. Gosp. Sović kada govori, da ljudski jezik degraduje i hagiografe i Gospodina Boga, tim govori implicate da ih i Enciklika »Providentissimus« degraduje, jer ona tvrdi jasnim riječima: »hagiographos voluisse significare hu-

mano more«, a to znači »govoriti ljudskim jezikom«. Nije Enciklika degradirala ni hagiografe, a još manje Gospodina Boga: sastavljači, koji su stilizovali onu Encikliku, znali su dobro, što su pisali, i ono, što su pisali onako jest.

Odgovaram 2. Ako govoriti ljudskim jezikom degraduje Gospodina Boga, za isti razlog bio bi degradiran Bog stoga, što se je služio ljudima, slabim, prostim, neukim, siromašnim, da svijetu navijesti svoj nauk i pokaže mu put spasa. Ipak se je Bog ljudima poslužio, a ne nekim drugim sredstvima, koja bi bila — po mišljenju g. Sovića — pristojnija Bogu.

Odgovaram 3. Kada g. Sović tvrdi, da bi govoriti ljudskim jezikom degradiralo Boga, to jest bilo bi to nepristojno Boga; tada g. Sović postavlja neka pravila, prema kojima nešto bi se Bogu pristojalo; nešto pak ne pristojalo. A ovakva šta tvrditi, bilo bi učiniti Boga ovisna o nekim pravilima, pa tim poreći ono, što jest: — *prima causa i ens. a se itd.*, bilo bi poreći Boga kršćanskoga. Ne, nema Boga pred sobom ni nad sobom nikakvih pravila, prema kojima mu je raditi, prema kojima nešto je njemu pristojno, nešto nepristojno. Bog čini, ne jer je to pristojno njemu i dobro, već je to dobro i njemu pristojno stoga, što on tako čini: djelo je Božje pravilo dobroti i pristojnosti, uslijed čega dobrota i pristojnost stvari ovisi o Božjoj volji, a ne ovisi Božja volja o dobroti i pristojnosti same stvari: Stoga ako se je Bog služio ljudskim jezikom, kao što se je i služio, to je i dobro i njemu pristojno.

Gosp. Sović je izjednačio Boga sa čovjekom: prvi uzrok sa učinkom, biće, koje je o sebi, sa bićem, koje ovisi o drugomu, te kao što čovjek mora se držati nekog zakona prema kojemu rasudjuje, da li su njegova djela pristojna ili nepristojna, tako misli g. Sović da se mora kazati o Bogu.

Gosp. Sović dalje piše: »Ili možda tako nije? Neka kuša (O. Talijski) dokazati, da svi iuntromanopisci, pornografi i ostali lažitorbe pisci ne govore (pišu) ljudskim jezikom? Da li možda govore (pišu) jezikom angjeoskim? Za to je taj treći princip O. Talijski baš široke savjesti.«

Odgovaram: 1. Gosp. Sović traži od mene, da mu ja dokažem, da pornografi ne pišu ljudskim jezikom, što ja nijesam inače nigdje ni poricao niti tvrdio. Onaj, koji nešto tvrdi, valja da dokaže. Gosp. Sović tvrdi, da hagiografi ne govore ljudskim jezikom, pa mjesto da on to dokaže, traži od mene da mu dokažem nešto, što ne poričem.

Odgovaram: 2. Istina je, da se pornografi služe ljudskim jezikom, pa ipak ostaje istinom, da i hagiografi govore ljudskim jezikom s razlikom tom, da pornografi ostaju pornografi, a hagiografi nadahnuti su pisci. Istina je, da se pornografi služe ljudskim jezikom, jer se ljudi ne bi razumjeli izmegju sebe, kada bi se služili nekim drugim formama govora, koje nijesu ljudske. Ne govore dakako angieoskim, jer su nam do sada forme angieoskog jezika ostale nepoznate (ne govorim ovdje o načinu kako angjeli saopćuju jedan drugomu svoje misli, o čemu su sredovječni teolozi raspravljali) te za nas do sada ne postoji angieoski jezik, osim slučaja kada se to razumije u prenešenom smislu; ali o angieoskom jeziku u prenešenom smislu ovdje nije govor.

Odgovaram: 3. Gosp. Sović malo se je dalje zaletio, kada je napisao »stoga je ovaj treći princip široke savjesti«. — *Conscientia* (savjest) *versatur circa agibilia, quae bonum vel malum respiciunt morale, et bonum et malum morale legem subaudit sive naturalem sive positivam scriptam.*« Gosp. Sović klasifikao je moju »*conscientiam*« sa »*conscientia laxa*« pa tim je klasifikovao i »*conscientiam*« Enciklike »*Providentissimus*« sa »*conscientia laxa*«.

Kada je Sv. Augustin, braneći nepogrješivost Sv. Pisma proti Faustu Manikeju, pisao ovako: »*Quid ergo? Cum legimus (S. Scripturam) obliviscimur quemadmodum loqui soleamus? An Scriptura Dei aliter nobiscum fuerat quam nostro more locuta? Et hoc quidem de communi loquendi consuetudine pervicacibus turbulentisque responderim*« (Cont. Faust. Manich. Migne. Patrol. lat. Tom. XLI. p. 516.). Da li je zbilja u Sv. Augustina bila »*conscientia laxa*« kada je ovo napisao? Ovdje Sv. Augustin zove nekoga »*pervicaces et turbulentes*«, koga bi to išlo?

6. Ljudski govor i njegova temeljna razdioba.

Pošto je gospodin kritik kušao poreći, da hagiografi govore ljudskim jezikom, sada kuša da ispravi moju razdiobu formi ljudskoga govora. On ovako piše: »U normalnom ljudskom govoru, bio on izražen živom riječi ili govorom, nalazi se uvijek uključena neka namjera (sa stanovitim ciljem ili svrhom, po kojoj se onda dijeli na dvije različite temeljne strane: istinitu i neistinitu (lažnu). Da te dvije strane za-

ista postoje u normalnom jeziku (pismu), tako je jasno te je to suvišno dokazivati. Konstatiramo samo činjenicu, te se jedna i druga strana dade izraziti u praksi (in concreto) izražavase na nebroj načina: u formi proze i poezije, načinom pučkim i znanstvenim, stilom jednostavnim, srednjim, visokim, uzvišenim: Na koju stranu koji govor (spis) in concreto spada, može se manje više lako odrediti iz sadržaja odnosno govora, koji nam ujedno otkriva i pravu namjeru piščevu i svrhu njegova djela — u slučaju te nam nije ona već poznata. Naravno, ako je pisac namjeravao neistinu (laž) u koju god svrhu bilo kazati ili pisati, onda takova namjera ne može učiniti te dotični neistiniti ili izmišljeni sadržaj ne bi po tom bio doista neistinit i izmišljen, odnosno te bi bio sadržavao u kojem god pogledu istinu. *Falsum manet falsum*. Za to npr. niti historijski romani, niti religiozni miti, koji svi spadaju na neistinitu stranu govora ljudskoga ne mogu nikada biti historička ili religiozna istina niti mogu takovu zastupati. To je tako jasno, jer namjera piščeva, pa makar on neznam kako i namjeravao i izmišljavao niti ima niti može imati snage da mitima ili romanima dade karakter religiozne ili historičke istine. Mit ostaje mit a historijski roman ostaje historijski roman... Istina i neistina, to su dakle dva temeljna načina ljudskoga.... Ljudski jezik imade dakle dvije konstitutivne strane: istinitu i neistinitu (lažnu) koje na nj in concreto nužno spadaju (v. »B. S.« b. II. str. 158.).

Ovo pisanje g. kritika može se svesti na ove tačke:

1. U normalnom ljudskom govoru uključena je namjera, a po namjeri se ljudski govor dijeli na dvije različite (temeljne) strane: istinitu i neistinitu.

2. Istinita i neistinita strana izražava se na nebroj načina: u formi poezije i proze, pučkim i znanstvenim načinom, stilom jednostavnim, srednjim, visokim itd.

3. Sadržaj govora odlučuje, na koju stranu da li istinitu ili neistinitu spada govor i ujedno otkriva namjeru piščevu.

4. Ako pisac namjerava kazati neistinu (laž), to ne može učiniti, a da to ne bude neistina (laž).

5. Historijski romani, religiozni miti spadaju na neistinitu stranu ljudskoga govora.

6. Historijski romani, religiozni miti ne mogu nikada zastupati historijsku i religioznu istinu.

7. Dvije konstitutivne strane ljudskoga govora jesu istinita i neistinita (lažna).

Odgovaram na 1. tačku. Nije istina, da se po namjeri piščevoj dijeli ljudski govor na dvije različite strane: istinitu i neistinitu, jer se može imati namjera, da se u obvoju ljudskoga govora kaže istina, a ipak se kaže i protiv svoje volje neistina i obratno. Takogjer nije istina, da ljudski govor, u koliko je odijelo, forma, pod kojim se sadržaje neki sadržaj (pojam), imade dvije strane: istinitu i neistinitu. — O tomu ću kasnije govoriti i to dokazati, kada budem govorio o tački sedmoj.

Odgovaram na 2. tačku. Nije istina, da istinitu i neistinitu stranu ljudskoga govora iskazuje ljudski govor, u koliko je forma, pod kojom se nešto krije. Stoga niti imade te svoje istinite i neistinite strane. O ovomu opširnije pod 7. tačkom. Nije istina da imade bezbroj načina (forma) ljudskoga govora. Forma ljudskoga govora jest odijelo, pod kojim se krije pojam ili predodžba itd., koja forma ako se zamijeni pogriješno s drugom kojom, predodžba poprima posve drugo značenje. Tako npr., ako se u gramatici zamijeni forma atributa sa formom predikata, forma adjektiva sa formom substantiva, kao npr. svjetlo (substantiv) i svijetlo (adjektiv) sadržaj prima drugo značenje. Gramatičke i retorske forme nijesu bez broja; one, koje su, tu su, i ne može ih ni povećati niti umanjiti ni stil jednostavni, ni uzvišeni, niti proza niti poezija. Syaki pisac može dati svoj sopstveni kolorit svomu govoru i u tomu se slučaju može kazati, da koliko pisaca toliko imade i stila. Ali različitost formi nije različitost stila; jer različitost formi mijenja značenje sadržaja, a različitost stila toga ne mijenja. — Moja razdioba formi nije ni gramatska ni retorska, već obuhvata obadvije: ona je grupacija obadviju: jer svaka pojedina forma može obuhvatiti svaku pojedinu i gramatsku i retorsku. — I o ovomu bit će još govora.

Odgovaram na 3. tačku. Istina je, da sadržaj govora može odgovarati istini ili ne odgovarati; ali ovdje nije govor o sadržaju ljud-

skoga govora, već o formama ljudskoga govora. Gosp. Sović ne zna to razlikovati, to je njemu sve jedno. Ali ipak to su stvari posve različite i ako g. S. ne vidi tu razlike. Forma govora i sadržaj, koji se krije pod formama govora, različite su stvari, jer pod istom formom govora može se kriti dvostruki, trostruki, itd. sadržaj, pa može jedan sadržaj odgovarati istini, a drugi ne odgovarati. Neka se pod formu poetsku ljudskoga govora u priči o Samaritanu metne sadržaj historijski (to jest neka se shvati, da u obvoju one forme sadrži se historijski fikat) sadržaj neće odgovarati istini. Neka se shvati, da u obvoju one priče sadrži se nauka: da je naš bližnji svaki čovjek bez razlike narodnosti, sadržaj odgovara istini. Ista forma ljudskoga govora ostaje, a pod tom formom može biti različito značenje, pa bilo značenje, koje odgovara istini i koje ne odgovara. Stoga je apsurd kazati (kao što je g. S. kazao, a ja ću na dalje govoriti o tomu pod 7. točkom) da su istina i neistina dvije konstitutivne strane govora ljudskoga, kao što je apsurd reći, da matematička formula (koja nije drugo nego forma govora) $4 \times 4 = 16$ može odgovarati istini i ne odgovarati.

Odgovaram na 4. točku. Što je g. kritik ovom točkom htio kazati, nije jasno. Kazao je možda nešto, što nije htio kazati. Ja mislim, da je htio ovo kazati: ako pisac namjerava kazati neistinu, ta njegova namjera ne može činiti, da to ne bude nestina. Ako je ovo značenje dao g. kritik onim riječima, odgovaram a) On ovim protuslovi sam sebi; jer u prvoj točki postavlja i piše: »po namjeri se ljudski govor dijeli na dvije različite (temeljne) strane: istinitu i neistinitu«. Ja pitam g. kritičara: ako namjera — kao što tvrdi — dijeli ljudski govor na istinitu i neistinitu, kako može biti, da namjera ne može učiniti da ono, što je neistina, postane istinom? Odgovaram b) Sama namjera da se istina ili neistina kaže, ne može dakako učiniti, da to bude odgovarati istini ili neistini, ali namjera da se istina ili neistina kaže i da se ovom ili onom formom ljudskoga govora kaže, može činiti, da se slušač ili čitatelj prevari, u slučaju kad on zamijeni jednu formu sa drugom. Zamjenjujući (krivo shvaćajući) jednu sa drugom formom ljudskoga govora zamjenjuje se i smisao sadržaja. Po tom bi mogao čitalac misliti, da pisac krivo izvješćuje, dok pisac krivo ne izvješćuje, već čitalac krivo shvaća.

Odgovaram na 5. točku. Nije istina da historijski roman i religiozni miti, u koliko su oni forme ljudskoga govora ili literarne forme spadaju na neistinitu stranu ljudskoga govora, jer: a) ljudski govor, u koliko je odijelo i znak pojma ljudskoga mišljenja, ne ima neisti-

nitih stranica, o čemu će biti govora dolje; a b) kada ne bi i sadržaji historijskih romana — u opće govoreći — odgovarali istini, ne bi oni više bili odgojni ni poučni: u ovom slučaju morali bi se istisnuti iz društva ne samo kao nešto suvišno, nekorisno, već pogubno. Ali ipak — uopće govoreći — historijski su romani odgojni. Odgoj pameti i srca ne postizava se, ako se čovjeku ne pruži i pročišćena istina, koja nije drugo nego pravo dobro po čovjeka. U onoj formi ljudskoga govora, što se očituje u romanima, može se pružiti i ponuditi čovjeku eminentnih istina i u primjerima orisanim, krasnim slikama i crtama, može se učiniti da zablistaju primjeri etičke krasote, heroičkih djela, što na koncu konca nijesu drugo već religiozne i etičke istine odražene praksom i djelom. Istina samo može podignuti čovjeka, oplemeniti ga i odgojiti u pravom značenju riječi. Kao što takova forma govora može čovjeku pružiti istinu, podignuti ga duševno, tako ga može u obrnutom slučaju i skučiti nisko; ali to stoji ne do forme govora ljudskoga, već do sadržaja, koji se pod formom krije. Napokon c) kada se historijski romani ne bi sadržavali istinu u svomu obvoju, tada radi istih razloga ne bi mogle sadržavati istine ni alegorije ni slike ni parabole, što se nalaze u svakoj literaturi, pa i u Bibliji, i sve bi se te priče morale baciti na gomilu, jer — kako misli g. kritik — spadale bi na neistinitu stranu ljudskoga govora. A ipak naš božanstveni Spasitelj pružio nam je svoju nauku u krasnim parabolama, koje podižu čovjeka, vedre mu lice, dojmlju ga se duboko njegova duha. Konačno d) Nije istina, da religiozni miti (principijelno i liti uopće govoreći) ne sadržaju u sebi istine. Sveopće je mišljenje kršćanskih apologeta (rijetko će se stoga naći kakova apologetika, u kojoj nema te teze), da se primitivna objava o Bogu, o neumrlosti ljudske duše, o drugomu životu, o padu praroditelja i drugim religioznim idejama, nije posve izbrisala među poganima, već da se je i ako zamaglena mnogim krivim pojmovima prenosila od koljena na koljeno i ušćuvala bar djelomično u njihovim mitima, religioznim obredima i običajima. Pandorina posuda i sva zla, koja su odatle protekla te poplavila svijet, još jedina »n a d a«, koja je ostala u posudi: mit je religiozni, ali ne izmišljotina, ne obvoj bez sadržaja i smisla. Kao što ovaj poganski religiozni mit, o komu govori Heziod u svojim *Ἔργα καὶ ἡμέραι*, uzdrži istinu kršćanske objave o padu praroditelja, tako ćemo naći u mnogobrojnim drugim mitima otraške nauke, koja je bila zajednička svim narodima, koja se je ušćuvala bolje i jasnije kod nekih naroda, kod drugih pak bila manje više osakaćena, izobličena, zamaglena, a opet kod nekih sasvim je iščezla.

Odgovaram na 6. točku. Iz onoga, što sam kazao u petoj točki, može se razabrati, mogu li, i koliko mogu historijski romani i religiozni miti zastupati historiju i religioznu istinu. Stoga odgovaram: historijski romani ne mogu zamijeniti historiju, ali odatle ne slijedi, da oni u sebi ne mogu ukrivati istine i ponuditi ju čitaocu: nije samo istina »conformitas intellectus cum re« to jest: sudaranje naših pojmova sa činjenicama, datumima, geografskim položajima, već je istina takogjer sudaranje naših pojmova sa vječitim nepromjenivim istinama, koje razum otkriva i te se istine očituju u idejama metafizičnim, religioznim, etičkim. Ovo, što je rečeno o romanima, vrijedi i za religiozne mite.

Odgovaram na 7. točku. Nije istina, da su istina i neistina dvije konstitutivne strane ljudskoga govora. Gosp. kritik sa svojim »konstitutivnim stranama« misli reći bitne note, po kojima »ljudski govor« jest ono, što jest i nije drugo. Istina i neistina nijesu niti mogu biti bitne note ljudskoga govora; kao što i nijedne druge stvari; jer a) nijedna stvar ne može imati za bitne svoje note, što se kontradiktorno isključuju. Istina i neistina kontradiktorno se isključuju. Stoga ljudskomu govoru u koliko je forma obvoj nečega, ne mogu te kontradiktorne note biti bitne. Jer b) ljudski govor, u koliko je forma, jest znak nečega. Znak valja da ima nešto, što znamenuje predodžbe, zamjete, pojmove itd. ljudske pameti; a nije znak ni istine niti neistine. Da nebi trebivalo čovjeku očitovati drugim kojim načinom, ne bi bilo ljudskoga govora (fonetičkog i pismenog) ali istina bi ipak bila, kao što i neistina. Jer c) da bi istina i neistina spadala na ljudski govor, u koliko je ovaj forma, tada dok bi bila i ostala forma govora, ona bi morala biti ili istinita ili neistinita, ali nikada i jedno i drugo niti susljedno sad jedno, sad opet drugo. Imade slučajeve, da je ista forma ljudskoga govora, a ipak može u sebi kriti (pod svojim obvojem uzdržavati) nešto, što odgovara istini, a može uzdržavati nešto, što ne odgovara istini. Primjer što sam naveo na drugom mjestu to dokazuje. Dante-ova »La divina commedia« neka pridrži formu, koju imade. Neka se onoj formi dade literarno znamenovanje, to jest da je Dante tumačio po paklu, čistilištu, raj, susretao i »Lupu« i »Lonzu« itd... takovo shvatanje neće odgovarati istini, bit će protkano ludostima, nevjerovatnostima, itd. Neka se potraži drugo značenje, to jest ne literarno, već ono što je sam Dante dao svojoj pjesmi, tu će biti eminentne istine i etičke i religiozne filozofske i bogoslovne. Gosp. kritičaru bit će to — kao što je i Vergil i Homer — spis, koji

vrvi raznim neistinama i izmišljotinama (v. »B. S.« sv. II. str. 157.); ali je ipak »Divina Commedia« knjiga, koja je osim Biblije i »De imitatione Christi« Tome iz Kempena, imala najviše izdanja i najviše pisaca, koji su je komentirali. Pa ti svi pisci i komentatori u svojoj prostodušnosti i bedastoći učili bedasti svijet bedastoće, neistine i izmišljotine Dante-ove fantazije. — Ostaje dakle ista forma ljudskoga govora, a pod tom formom može se kriti nešto, što odgovara istini i nešto, što ne odgovara istini: prama različitom znamenovanju, što se daje formi. Ne spada dakle na formu ljudskoga govora ni istina niti neistina, već u sadržaju je nešto što može odgovarati ili ne odgovarati istini. Ako sadržaj pod formom bude odgovarati objektivnoj realnosti uzdržavati će istinu, ne bude li odgovarala, tu istine ne će biti.

Jer d) ljudski govor, uprav govoreći — u koliko je forma — može se kazati samo, da je istinit, nikada da je neistinit. A to se mora kazati i o svakoj drugoj stvari, u koliko je »ens«, naime neko biće koje postoji. U »philosophia perennis« poznato je, da »ens et verum convertitur, a to znači, da svaka stvar u koliko postoji, jest pravi odraz sudaranja sa idejom onoga uma, o komu ovisi, i po kojemu je primila svoje bivstvovanje. U ovom smislu mora se kazati, da je ljudski govor istinit kao ens (nikada neistinit); kao što je istinit govor Petrov ili Pavlov, jer govor Petrov nije Pavlov, kao što je istinit govor gospodina Šovića, sa svim onim absurdima, što su u njegovu govoru, jer su to istiniti absurdi, premda su absurdi i u sebi kriju neistinu. U ovom smislu može se kazati, da je ljudski govor istinit. Ali se o ovoj istini ne traži niti misli govoriti gosp. kritik, već o istini tkao zvučnoj loičnoj to jest: da li **pojam** odgovara realnoj objektivnosti (*veritas conformitas intellectus cum re*).¹

S. Toma u svojoj »Summa Theol.« Pars. I. q. XVI. art. 3. postavlja pitanje: »Utrum verum et ens convertantur«. Pa rješava ovo pitanje ovako. *Respondeo dicendum, quod sicut bonum habet rationem appetibilis, ita verum habet ordinem ad cognitionem. Unumquodque autem in quantum habet de esse in tantum est cogno-*

¹ Da popunim stvar: ovdje se ne traži niti o transcendentalnoj istini: naime: da li je »res conformis intellectui« niti o moralnoj istini; to jest: da li ljudski govor vjerno odražuje pojam, već, da li pojam, koji se krije pod formom odgovara realnoj objektivnosti.

seibile. Et propter hoc dicitur (de anima I. III. t. 37.), »anima est quodammodo omnia« secundum sensum et intellectum. Et ideo sicut bonum convertitur cum ente ita et verum. Sed tamen sicut bonum addit rationem appetibilis supra ens et verum comparationem ad intellectum«.

Na objeckiju, što S. Toma sebi postavlja: »Videtur quod verum et ens non convertantur. Verum enim est proprie in intellectu ut dictum est (art. I.) ens autem est in rebus. Ergo non convertuntur.

S. Toma ovako odgovara. »Ad primum ergo dicendum, quod verum est in rebus et in intellectu ut dictum est (art. I.). Verum autem quod est in rebus convertitur cum ente secundum substantiam (to jest, gdje god postoji koji ens substantialiter, o njemu se može i ima izricati istinitost, i gdje god postoji »verum substantialiter, o njemu se mora kazati, da je istodobno i ens: izmjenično naime moraju zvati »verum« da je »ens« a »ens« da je »verum«, jer se ovo dvoje ne samo pokriva, već skupa stapa), sed verum, quod est in intellectu, convertitur cum ente ut manifestativum cum manifestato. Hoc enim est de ratione veri ut dictum est (ibid). Quamvis posset dici, quod etiam ens est in rebus et in intellectu sicut et verum, licet verum principaliter sit in intellectu ens vero principaliter in rebus. Et hoc accidit propter hoc quid verum et ens differunt ratione.

Jer e) istina logična jest in intellectu componente et dividente« to jest, u sudaranju pojma sa objektivnom realnosti stvari, a nije u formi ljudskoga govora. Ovo je nauka stara i prestara. Za mene još nije izgubila vrijednosti, a ne može je ni izgubiti sve dotle, dokle ljudska racionalna narav ostaje ono, što jest. Znadem, da su Stürner, Nietzsche i drugi proklamirali istinom sami sebe; znadem, da se u »Programu« modernista zabacuje »veritas est conformitas intellectus cum re«, moguće je, da moj g. kritik što takova misli o istini; u ovom slučaju mogao bi se on izjaviti, a tada bih ja zauzeo drugo stanovište.

Istina je (logična, o kojoj je govor) »conformitas intellectus cum re«. Ovo sudaranje, koje se može saznati isporogilvanjem, postojati mora izmegju pojma, što ga stvara pamet i

objektivne realnosti, a ne izmegju forme govora i realnosti, kao što bi bilo na pr. izmegju Ezopovih basni, u koliko su forme govora, pod kojim se nešto krije, i objektivne realnosti. Kada bi se stala isporegjavati forma ljudskoga govora, a ne pojam, koji se krije tu, ne bi se imalo šta da se isporedi.

Sv. Toma postavlja pitanje: »Utrum veritas sit tantum in intellectu componente et dividendo«, pa na to pitanje odgovara ovako: »Respondeo dicendum, quod verum sicut dictum est (art. praec.) secundum sui primam rationem est in intellectu. Cum autem omnis res sit vera secundum quod habet propriam formam naturae suae (to jest svaka je stvar istinita u koliko je ono što jest, i nije drugo, a takova je, stoga što odgovara prototipnoj ideji one pameti, koja joj dala opstanak) necesse est quod intellectus, in quantum est cognoscens sit verus, in quantum habet similitudinem rei cognitae, quae est forma, in quantum est cognoscens. Et propter hoc per conformitatem intellectus et rei veritas definitur. Unde, conformitatem istam cognoscere est cognoscere veritatem (to jest: sudaranje pojma, što se imade o kakovoj stvari, sa notama, što dotična stvar nosi u sebi, jest istina; a poznavanje toga sudaranja, jest i zove se poznavanje istine). Licet enim visus habet similitudinem visibilis, non tamen cognoscit comparationem, quae est inter rem visam et id, quod ipse apprehendit de ea. Intellectus autem conformitatem sui ad rem intelligibilem cognoscere potest, sed tamen non apprehendit eam secundum quod cognoscit de aliquo quod quid est. Sed quando iudicat ita rem se habere sicut est forma, quam de ea apprehendit, tunc primo cognoscit et dicit verum. Et hoc facit componendo et dividendo (to jest razum prinosi predikat subjektu, vidi li, da se note predikata sudaraju sa notama subjekta udružuje predikat subjektu (componendo); vidi li, da note predikata različite su od nota, što nosi u sebi subjekat, u tomu slučaju odijeljuje predikat od subjekta (dividendo). U prvomu slučaju udružuje predikat sa subjektom kopulom »jest«, a u drugom slučaju odijeljuje jedno od drugoga sa niječnom česticom »nije«. Sud što se izriče »Sokrat je filozof« i »trokut nije četverokut« u pr-

vomu slučaju udružuje u drugomu odijeljuje). Nam in omni propositione aliquam formam significatam per praedicatum, vel applicat alicui rei significatae per subjectum vel remouet ab ea (to jest, propozicija postaje ili jestna ili niječna). Et ideo bene inuenitur, quod sensus est verus de aliqua re, vel intellectus cognoscendo quod quid est; sed non quod cognoscit aut dicat verum... et ideo proprie loquendo veritas est in intellectu cognoscente quod quid sit. (S. Theol. P. I. q. XVI. art. 2.)

Nije dakle istina, da su »istina« i »neistina« dvije konstitutivne strane govora ljudskoga, kako je to ustvrdio g. Sović.

7. Zaglavci gosp. kritika.

Iz premisa o ljudskom govoru, što sam ih prorešetao i pokazao im absurdnost, gosp. kritik hoće da izvede neke zaglavke. Iz njegovih dosta nesregjenih ideja, dade se ova njegova argumentacija svesti na ove silogizme.

1. Svaka analiza ljudskoga govora, koja se ne dijeli na istinitu i neistinitu stranu, varka je. (v. B. S. VII. br. 2. str. 159).

O. Talijski ne dijeli u svojoj analizi ljudski govor na istiniti i neistiniti, već na akomodativni, aproksimativni, dubitativni, pojetični, znanstveni.

Dakle njegova naliza nije drugo nego varka.

2. Analiza O. Talijske nije znanstvena, jer a) on ne napominje »sermo vulgaris«, o kom govori Leo XIII. u svojoj Enciklici; jer b) ne napominje prozaični govor, kakva imade 75% u Sv. Pismu. (v. B. S. VII. br. 2. str. 159.).

3. Analiza O. Talijske ogriješila se je o istinu, jer je on nazvao »aproksimativnim« govorom to jest neistinitim, lažnim što Sv. Pisari apodiktično tvrde ne samo o brojevima nego i o mjestima i o vremenu. (v. B. S. ibidem).

Odgovor na prvu argumentaciju.

1. Premisa je gosp. kritika falsa. To je bilo dokazano malo prije.

2. Dodajem. Gramatske forme i retorske forme ljudskoga govora nijesu varka. Prema premisi g. kritika morale bi biti varka. Da ne budu varka, valjalo bi — prema mišljenju g. kritika — uvijek metati: »glagol istiniti« ili »glagol neistiniti«, »attribut istiniti« ili »attribut neistiniti«, »metafora istinita« ili »metafora neistinita«.

Ovom novom reformom dao bi se dobar ukor svim gramatičarima, što dosadašnja razdioba, koja se nije obazirala na tu tobožnju istinitu i neistinitu gosp. kritika stranu ljudskoga govora, nije drugo bila, nego zavaravanje. Ali se ipak ne bi postiglo sa tim »istinitim« ili »neistinitim« da se istina krije ili ne krije u dotičnomu »glagolu«, »atributu«, »adverbiju«, »metafori« itd. već bi se tim kazalo, da je ona riječ, na pr. u istinu glagol, a ne zamjenica, u istinu metafora, a ne što drugo.

3. Ako je moja razdioba, to jest: aproksimativni, dubitativni, akomodativni itd. način govora varka, tada je s istoga razloga varka »sermo vulgaris« Enciklike Leona XIII. jer nema tu »sermo verus vulgaris« istiniti govor pučki, već naprosto »Vulgari autem sermone«.

Odgovor na drugu argumentaciju.

1. »Sermo vulgaris« Enciklike Leona XIII. nije drugi nego ona forma govora, što ja zovem »akomodativni«. Riječi Enciklike ove su: »Vulgari autem sermone quum ea primo proprieque efferantur quae cadunt sub sensus, non dissimiliter scriptor sacer (monuitque Doctor Angelicus) ea secutus quae sensibus apparent... A to znači, da se u običajnom govoru izražuje onako, kako nam se osjetilima pričinja, premda to tako zbilja ne biva, kao na pr. kada kažemo, da sunce izlazi iliti zapada, premda sunce stoji, a zemlja se vrti oko svoje osi. Ovu sam ja formu govora nazvao akomodativnom, jer čovjek prilagodijuje svoj govor onomu, što mu se pričinja osjetilima.

2. Nije na mjestu, što piše g. kritik, da u Bibliji imade 75% proze. Jer a) bilo ne bilo u Bibliji proze za sada to je sve jedno: ja analizujem ljudski govor »humano more« Enciklike, a ne analizujem Bibliju, već aplikujem Bibliju. b) Prozaična forma ljudskoga govora obuhvata i akomodativni (»vulgarni« enciklike) i aproksimativni i dubitativni i znanstveni. Stoga nije mogla ući u razdiobu prozaična forma govora, jer je ona već sadržana u drugima.

3. Nuzgredno napominjem, da je gosp. kritik u jednoj svojoj noti uveo u ljudski govor govor ljudjaka. I ako bi se govor — u koliko je forma — jednoga ljudjaka mogao zvati »ljudski govor ili jezik« ipak mislim da Enciklika Leonova, kada je kazala »humano more« nije imala na umu ljudjake. Gosp. kritik napominje, da on navlaš ističe ovu formu govora (unobolnih), da poslije nešto odatle

izvede. (v. B. S. VII. br. 2. s. 159 nota). Što će to biti, sada neznam. Bit će njegovo umovanje slično pregijašnjemu. To bi moglo biti ovakovo. O. Talijski i Enciklika »Providentissimus« tvrde, da hagiografi govore ljudskim jezikom. Ali ljudskim jezikom govore i lugjaci. Dakle O. Talijski i Enciklika tvrde, da su Sv. pisci lugjaci. Ali budući da je Bog auktor Biblije, dakle O. Talijski tvrdi, da je Bog lugjak.

Odgovaram na treću argumentaciju.

Gosp. kritik tvrdi, da ja nazivljem lažima neka mjesta sv. Pisma, jer ih tumačim svojim aproksimativnim načinom ljudskoga govora. — Da jasnija stvar bude, navodim riječi g. kritika:

»Može se razabrati najbolje iz činjenice, što je on (O. Talijski) govorom aproksimativnim, to jest in concreto laživim, nazvao onakov govor Sv. Pisma, gdje sv. pisci nešto apodiktički (bit će ovo lapsus calami g. kritika: bit će htio kazati kategorički a ne apodiktički) tvrde i to ne samo o brojevima, nego o mjestima o vremenu itd. Tako na pr. zove on samo »aproksimativnim« govorom tvrdnju Sv. Ivana Evangjeliste, gdje on kaže da se je jedan dogagjaj zbio 6 dana prije Pashe; isto mu je tako aproksimativno (i. j. in concreto lažno) rečeno, što Matej i Marko za drugi dogagjaj kaže (nije to drugi dogagjaj, nego jedan te isti: mazanje Isusovo po Mariji Magdalenj) te se je zbio 2 dana prije Pashe.... Slično kao da kažem, te je kralj hrvatski Franjo Josip I. bio 1892. u Varaždinu, mjesto 1895. u Zagrebu. (v. B. S. VII. ibid.).

Odgovaram I. Ako Ivan Evangjelisti apodiktički (kategorički) tvrdi, da je Marija Magdalena pomazala Isusa 6 dana prije Pashe; a Matej i Marko govore, da je pomazala 2 dana prije Pashe; tada jedan ili drugi ili obadva skupa kažu nam nešto, što se nije zgodilo, to jest ili je kod jednoga ili kod drugoga »error historicus«. Jer kada se radi o dvjema kontrarnim relacijama, kao što su ove, ili je jedna ili druga falsa; a nikada obadvije ne mogu u sebi kriti istinu. Budući da su i Ivan i Matej i Marko »inspirati«, valjalo bi zaglaviti, da imade faktično »errores kod nadahnutih pisaca, da imade »errores« u Bibliji, da Biblija nije bez pogriješaka. Odavle se ne bježi. — Onaj, koji tvrdi, da Ivan, Matej, Marko apodiktički (kategorički) govore o vremenu, kada se je zgodilo mazanje.

jedno te isto mazanje, i tačno ga hoće da označe jedan 6 dana, a drugi 2 dana prije Pashe, taj tvrdi, da imade »errores« u Bibliji, taj uvagja. (da se poslužim riječima g. kritika) laži u Bibliju; a ne ja.

Odogovaram. 2. Nije istina, da ja uvagjam laži u Bibliju (to jest da nazivljem laživim), kada gledam da izravnam onu historijsku na oko pogriješku sa svojim »aproksimativnim« govorom. Prema mojim principima, kako sam napomenuo na drugom mjestu, ja izravnavam ovako: Sve dotle ne može se kazati, da su u Bibliji »errores«, dokle se ne dokaže, da su se na onim mjestima, gdje nam se čine »errores«, hagiografi služili »znanstvenom formom govora«, to jest, gdje se svaka riječ uzimlje in sensu proprio, vero et litterali. U našem slučaju moglo bi biti, da su se Evangjelisti poslužili »aproksimativnim« govorom, ako su inače namjeravali kazati vrijeme, kada se dogodilo mazanje; jer nijedan Evangjelist ne govori (kako to hoće g. kritik) ni apodiktički (kako govori pogriješno g. kritik) ni kategorički (kako je morao kazati g. kritik), da se je mazanje dogodilo 6 dana i 2 dana prije Pashe, već govore o nekim drugim stvarima, koje su se odigrale 6 dana i 2 dana prije Pashe, pa nakon toga govore i o mazanju.

Evo riječi Matejevih: Scitis, quia post biduum Pascha fiet et filius hominis... Tunc congregati sunt principes sacerdotum et consilium fecerunt, quomodo Jesum tenerent et occiderent. Et dicebant: non in die Paschae, ne forte tumultus fieret in populo. Cum autem Jesus esset in Bethania in domo Simonis leprosi... ovdje se sada opisuje mazanje Isusovo po Mariji Magdaleni. Gdje se ovdje govori apodiktički, da se je mazanje zgodilo dva dana prije Pashe? Ovdje je kazano, da je Isus prorekao svoju smrt svojim učenicima dva dana prije Pashe, i drugo ništa. One riječi: »Tunc congregati sunt«... to jest vrijeme kada su se sakupili Židije na vijeće, tako i riječi »Cum autem Jesus esset in Bethania... to jest vrijeme mazanja, može biti tu označeno »aproksimativnim« govorom, a značilo bi: »u to vrijeme« »malo prije »Pashe« malo dana prije Isusove smrti«, pa tako protumačene riječi Evangjelite uklanjaju onu kontradikciju, koja se nekome može činiti da postoji izmegju Mateja i Ivana. Ovo isto može se kazati o lavnovim riječima (Ev. c. 12.). »Ante sex dies Paschae venit Jesus Bethaniam, ubi Lazarus fuerat

mortuus quem succitavit Jesus... kojim Ivan znanstvenom formom govora, to jest **sensu proprio, vero et litterali** govori, da je Isus došao u Bethaniju šest dana prije Vazma, a o mazanju — ako je htio inače označiti vrijeme — označio ga je aproksimativnim načinom govora, to jest da se to mazanje zgodilo malo dana prije Vazma u razmaku od 6 dana po prilici prije Pashe. Onaj naziva laživim u Evagjelju izvješća, koji govori, da Evagjelisti apodiktčki tvrde relacije o istomu faktu, koje su međusobno kontrarne, jer tim nužno slijedi, ili da je error kod jednoga ili kod obadva evagjeliste. Moj u ovom slučaju aproksimativni govor svaku poteškoću — ako bi tu kakova bila, odstranjuje. Aproksimativna forma govora u običajnom govoru nije — kako to hoće g. kritik — laž, već je to forma, kao što je i akomodativna i druge, pod kojom može biti sakrta istina. A to ću sada svom matematičkom evidentnošću pokazati. Primjer o Franu J. I. da je bio u Varaždinu mjesto u Zagrebu, ne vrijedi. Tu je forma oštro znanstvenog govora, a ne forma aproksimativna; u toj je formi error.

Odgovaram 3. Nije istina, da se pod ljudskim aproksimativnom formom govora ne može kriti (biti sadržana) istina, već da je in konkreto laž. Jer a) Pod formama govora, koje se upotrebljavaju u svakidašnjem govoru kao na pr. »blizu« »okolo« »po prilici« »malo« »dosta« itd. još do sada nije nitko kazao, da lažu svi oni, koji se tim formama služe. A ovo je aproksimativni način govora. Tko hoće da drugomu saopći, da je na bojnjoj fronti broj neprijateljske vojske nadmašivao mnogo našu vojsku, pa kaže, da je s naše strane stajalo 300.000 a sa strane neprijateljske 600.000, neće se nitko usuditi to kazati da su to laži, kada bi bila koja tisuća manje ili više od 300.000 ili 600.000. Ovo je aproksimativna forma govora. Pod ovom formom sadrži se istina, a to je, da je neprijateljska vojska mnogo nadjačavala našu i da je stala jedna prema drugoj u razmjeru 1:2 po prilici. Pod ovom aproksimativnom formom govora bila bi neistina tada samo, kada se ne bi približio broj vojske s jedne strane 600.000. a s druge 300.000. Oštroumni sv. Augustin vidio je u Bibliji aproksimativni način govora, kada je napisao: »Nam etiam nunc, ubi numeri non faciunt interum ad aliquid, quod facile potest intellegi, vel quod appareat utiliter disci, et negligentem describuntur et negligentius emen-

dantur.« (De Civitate Dei L. XV. c. 13. Migne Patr. Tomus 41.). Bio bi error, kada bi se mislilo, da je ovo znanstvena forma govora ljudskoga, u kojoj 300.000 : 600.000 znače toliko i ne više ili manje; ali taj bi »error« bio u pameti onoga, koji bi zamijenio »aproksimativni« govor ljudski sa »znanstvenim«, kojim se pisac nije ni služio niti se namjeravao služiti, a ne bi bio u pisca. Prevario bi se slušač ili čitalac, kao što bi se prevario, kada bi zamijenio »akomodativni« ili »pojetični« način govora sa znanstvenim, ili kojim drugim.

Jer b) Do sada nitko nije se usudio kazati, da je matematički govor laživ. Ali ipak svi teoremi geometrički aplikacijom kojih rješavaju se problemi o krugu, o površini, o kubacitetu kuglje naslonjeni su na »aproksimativnom« govoru. Baza je ovdje verifikacija periferije; a matematičari se moraju zadovoljiti aproksimacijom. Teoremi iz trigonometrije, kao na pr. ovaj, koji se upotrebljava najviše u praksi: »kateta je jednaka hipotenuzi pomnoženoj sa sinusom suprotna joj kuta« naslonjen je na aproksimativnoj formi govora. To se isto može kazati o »računu vjerojatnosti«, o logaritmima itd. Ko je vješt matematičkoj analizi ovo dobro shvaća, teoreme aplikacije, daje im vrijednost, onu koju imaju, to jest aproksimativnog govora i ne usugljuje se kazati nitko da su to laži.

Jer c) Do sada se nije nitko usudio kazati, da su »apophtegmata« t. j. poslovice, u kojima se kriju moralne pouke, laži, al ipak one se oslanjaju na »aproksimativni« govor ili bolje da rečem: izriču se »aproksimativnom« ljudskom formom govora.

Jer d) Do sada se nije nitko usudio kazati, da su »orationes panigericae« i koje su izvedene kako treba da budu, laži; al ipak one se u dobrom dijelu oslanjaju na formu aproksimativnu ljudskoga govora.

Jer e) Do sada se nije nitko usudio kazati, da je Isus Krist govorio laži, kada je proverbijalnim načinom podučavao narod, kao na pr. »Non potest bona arbor malos fructus facere nec mala arbor bonos fructus facere«, ili (Matt. XIX.) Facilius est camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum coelorum«. Ovo je forma aproksimativnog govora, kojom se kaže ono, što se običajno zgakja, a ne što se u svakomu slučaju i nužno zgakja.

Jer f) Nije nitko do sada kazao, da je laž, kada se upotrijebi indirektan govor, mjesto direktna ili obrnuto. A to je aproksimativna forma govora.

Jer g) Nitko ne misli, da je Sv. Luka lagao, kada je kazao »Et ipse erat incipiens quasi annorum triginta ut patabatur filius Joseph« (Lucae III. 23.).

Jer h) Ne će se naći nitko te će ustvrditi za sve ono, što teolozi i filozofi kršćanski govore o Bogu, da su laži. Takogjer neće se nitko naći — ko je bar učio nešto teologije — te bi porekao, da se teolozi kada govore o Bogu služe analogijama. Analogija je pravi »aproksimativni govor«. Kada teolozi govore o Božjim svojstvima, kao na pr. da je presvet, premudar, svemoguć, sveznajuć itd., ove pojmove koji su stvoreni i oduzeti od stvorova, ne mogu nipošto adaequate iskazati svojstva u Bogu, koji nije stvorenje već prvi uzrok, dosljedno se u njemu ne mogu ni iznaći, kao što su u stvorovima. Stoga teolozi sve što o Bogu izriču, izriču ne univoce već analogice to jest per modum remotionis odstranjajući svako nesavršenstvo, i per modum excellentiae. Vas taj govor nije drugo nego približni govor, koji, kada bi se shvatio u oštrom značenju riječi to jest znanstvenom, bio bi pogriješan. Tim bi se uzrok svega izravnao na stvorovima, tim bi se poreklo Bogu ono što njega ide, ono što on jest. — Sv. Toma daje tomu ovi razlog:

Respondeo, dicendum, quod secundum Philosophum (Periher, l. I. c. 1.) voces sunt signa intellectuum, et intellectus sunt rerum similitudines, et sic patet quod voces referuntur ad res significandas mediante conceptione intellectus. Secundum igitur quod aliquid a nobis intellectu cognosci potest sic a nobis potest nominari (kakvi se pojmovi imaju takova će biti i imena (riječi) jer riječi ovise o pojmovima, a ne pojmovi o riječima). Ostensum est autem supra (quaest. praec.) quod Deus in hac vita non potest a nobis videri per suam essentiam, sed cognoscitur a nobis ex creaturis secundum habitudinem principii et per modum excellentiae et remotionis (savršenstva, što su u stvorovima (in effectibus) jesu i u Bogu (causa prima) ali ne na isti način. Što se izriče o stvorovima, to može vrijediti samo aproksimativno nikada adaequate. To što se izriče o Bogu buduću samo aproksimativno

mora se shvatiti per modum excellentiae, to jest da u onoj savršenosti, što se o Bogu izriče čak više savršenstva imade, nego sam taj pojam u sebi drži; mora se shvatiti to, što se o Bogu izriče, per modum remotionis, a to znači odstranjujući iz onoga pojma sve nesavršenosti i ograničenosti, koje ljudski pojmovi obuhvataju u sebi, jer takovi pojmovi ne odražuju niti mogu odraziti vjerno ono, što je u Bogu.) Sic igitur potest nominari a nobis ex creaturis; non tamen ita quod nomen significans ipsum exprimat divinam essentiam secundum quod est, significat enim ejus definitionem declarantem ejus essentiam. Ratio enim, quam significat nomen est definitio. (S. Theol. P. I. q. 13. a. 1.).

Na drugom mjestu S. Toma postavlja pitanje: »Utrum ea quae de Deo dicuntur et creaturis, univoce dicantur de ipsis«. Pa odgovara na ovo pitanje ovako: »Respondeo dicendum, quod impossibile est aliquod praedicari de Deo et creaturis univoce. Quia omnis effectus non adaequans virtutem causae agentis recipit similitudinem agentis non secundum eandem rationem, sed deficienter (to znači: u svakom učinku, ako imade što savršenosti, to valja da bude i u uzroku (causa efficiens) jer da toga ne bi bilo, ne bi bilo niti u učinku. Ali u učincima, koji daleko stoje po svojoj naravi od svoga uzroka, ta savršenost (koja nije drugo, no odraz slike uzroka) daleko zaostaje u učincima takovim od one savršenosti što je u uzroku) ita ut quod divisim et multipliciter est in effectibus in causa sit simpliciter eodem modo; sicut sol secundum unam suam virtutem multiformes et varias formas in istis inferioribus producit. Eodem modo, ut supra dictum est (art. praec.), omnes rerum perfectiones quae sunt in rebus creatis divisim et multipliciter, in Deo praexistunt unitae et simpliciter. Sic igitur quum aliquod nomen ad perfectionem pertinens de creatura dicitur, significat illam perfectionem ut distinctam, secundum rationem definitionis, ab aliis, puta cum hoc nomen sapiens de homine dicitur, significamus aliquam perfectionem distinctam ab essentia hominis, et a poten-

tia et ab esse ipsius et ab omnibus ejusmodi. Sed cum hoc nomen de Deo dicimus, non intendimus significare aliquid distinctum ab essentia vel potentia vel esse ipsius. Et sic cum hoc nomen sapiens de homine dicitur, quodammodo circum scribit et comprehendit rem significatam: non autem cum dicitur de Deo; sed relinquit rem significatam et incomprehensam et excedentem nominis significationem. (Kada mi govorimo o Bogu i njegovim savršenstvima, služimo se ljudskim govorom. Ljudski pak govor označuje nam ta savršenstva onakova, kakova se nalaze u stvorovima: odijeljena jedna od drugih i od same biti pojedinih stvorova i ogragjena nekim granicama. Al na taj način ta savršenstva nijesu u Bogu, jer on stvorenje nije, u njemu su sva savršenstva skupa sa njegovom biti jedno te isto. Stoga našem govoru valja dodati neograničeno i šire značenje, jer taj naš govor samo se približuje značenju pravomu, koji nam kaže vjerno ono, što je u Bogu). Unde patet quod non secundum eandem rationem hoc nomen sapiens de Deo et de homine dicatur. Et eadem est ratio de aliis. Unde nulum nomen univoce de Deo et de creaturis praedicatur. Sed nec etiam pure aequivoce, ut aliqui dixerunt. Quia secundum hoc ex creaturis nihil posset cognosci de Deo, nec demonstrari, sed semper incideret fallacia equivocationis. Et hoc est tam contra Philosophum qui multa demonstrative de Deo probat. (S. Toma oštro razlučuje između »analogije« i »ekvivo-kacije«. Gdje je »ekvivo-kacija«, tu se ne može ništa istina izvesti; ne tako gdje je analogija. Da je »analogija«, koja je aproksimativni govor, neistinita iliti— kako govori g. Sović — laž, ne bi se ništa istinita moglo odatle izvesti; dosljedno sve ono, što bi se ne samo tvrdilo o Bogu, već i ono što bi se zaključivalo, bile bi čiste laži i ništa drugo nego čiste laži) quam etiam contra Apostolum dicentem (Rom. I. 20.) »Invisibilia Dei per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur«. Dicendum est igitur quod ejusmodi nomina dicuntur de Deo et creaturis secundum analogiam id est proportionem. — Quod quidem dupliciter contingit in nominibus, vel quia multa habent proportionem od unum, sicut

sanum dicitur de medicina et urina, in quantum utrumque habent ordinem et proportionem ad sanitatem animalis, cuius hoc quidem signum est illud vero causa, vel ex eo quod unum habet proportionem ad alterum, sicut dicitur sanum de medicina et animali, in quantum medicina est causa sanitatis, quae est in animali. Et hoc modo aliqua dicuntur de Deo et creaturis, analogice et non aequivoce pure, neque pure univoce. Non enim possumus nominare Deum nisi ex creaturis ut supra dictum est. Et sic quidquid dicitur de Deo et creaturis, dicitur secundum quod est aliquis ordo creaturae ad Deum ut ad principium et causam in qua praeexistunt excellenter omnes rerum perfectiones. Et iste modus communitatis medius est inter puram aequivocationem et simplicem univocationem. Neque enim in his quae analogice dicuntur est una ratio, sicut est in univocis, nec totaliter diversa sicut in aequivocis; sed nomen, quod sic multipliciter dicitur significat diversas proportionem ad aliquid unum... (S. Theol. P. I. quaest. XIII. Art. IV.).

Jer¹) Ne će se nitko naći te ustvrditi, da Sv. Pismo, kada govori o Bogu, laže; al ipak Sv. Pismo kada govori o Bogu pojmove uzete sa stvorova aplikuje Bogu. Ti se pojmovi ne mogu a daequate Bogu aplikovati već samo a proximate. Prema mišljenju gosp. Sovića, to bi bile laži i ništa drugo nego laži; a onaj antropomorfizam u Sv. Pismu, prema mišljenju istoga g. kritika, koji tvrdi, da hagiografi ne govore ljudskim jezikom, jer bi to značilo isprediti ih s pornografima, bio bi atentat na Sv. Pismo, te tako bi samo Sv. Pismo počiniło atentat protiv sebe. Ipak svetost Sv. Pisma ostaje netaknuta, kao što ostaje netaknuta i onda kada — kako govori Dionisije (De coelesti hierarc. cap. 2.) »Magis est conveniens quod divina in Scripturis tradantur sub figuris vilium corporum quam nobilium, et hoc propter tria. Primo per hoc magis liberatur humanus animus ab errore. Manifestum enim apparet, quod haec secundum proprietatem non dicuntur de divinis, quod posset dubium si sub figuris nobilium corporum describerentur divi-

na, maxime apud illos, qui nihil aliud corporibus nobilior cogitare noverunt. Secundo, quia hic modus convenientior est cognitioni, quam de Deo habemus in hac vita. Magis enim manifestatur nobis de ipso quid non est, quam quid est, ideo similitudines illarum rerum, quae magis elongantur a Deo, veriores nobis faciunt aestimationem de Deo, quod sit supra illud, quod de Deo dicimus et cogitamus. Tertio, quia per huiusmodi divina magis occultantur indignis (v. kod S. Tome S. Theol. P. I. q. 1. a. 1.). Do sada sam primjerima iz sveopćeg mišljenja dokazao, da »aproximativna« forma govora nije laž. Sada ću to dokazati »ex ipsa natura rei«.

8. Dubitativna i aproximativna forma govora nijesu laži, već pod ovim formama može se kriti sadržaj, koji odgovara realnoj objektivnosti to jest istini.

G. kritik kazao je bio (v. B. S. VI. str. 44. bilj.), da će dokazati, da su »dubitativna i aproximativna« forma ljudskoga govora prave laži. On toga nije učinio niti pokušao da iznese nešto, što bi moglo poduprijeti tu njegovu tvrdnju. Što on nije učinio, ja ću protivno dokazati. Pokazati ću matematičkom preciznošću sada, da aproximativna i dubitativna forma ljudskoga govora nijesu ni laži ni neistine, već da pojam, koji se može sadržati pod tim formama, može kao i pod drugim formama odgovarati realnoj objektivnosti to jest istini, a može biti tu pojam — kao i pod drugim formama, koji ne odgovara istini. A to činim evo ovako:

a) Gosp. kritik — ovo samo nuzgredno napominjem, jer to nije glavno — miješa »neistinu« sa »lažić: za njega — čini se — da je to jedno te isto. To ipak nije isto. Neistina je »privatio veritatis« logične, a ta je u nesudaranju pojma (intellectus) sa objektivnom zbiljom. Laž je pak privatio rectitudinis voluntatis. To su dvije stvari posve različite. Dok tkogod sebe protiv svoje volje prevari, to jest zamijeni ono što nije, sa onim što jest, pa do prigode protiv svoje volje druge zavede u zabludu, to znači kazati drugomu nestinu, zaslužuje da ga se rasvijetli i da mu se smili; onaj pak, koji laže, pozna istinu, ali je drugomu krije i kaže mu mjesto što jest, ono, što nije, takav zaslužuje kaznu.

Kada bi htio gosp. kritik dokazati, da oni, koji se služe formom ljudskoga govora »aprosimativnom« i »dubitativnom«, lažu, trebalo bi prije svega da dokaže, da su svi ti ljudi »mali pravique, a to neće nitko moći dokazati. Imade — i ako imade pokvarenosti — i dobrih i poštenih ljudi, quorum vita pura et immaculata«.

b) Aproksimativna forma ljudskoga govora nije neistinita niti laž, niti onaj, koji se s njom služi, kaže neistinu niti laž u koliko se služi tom formom. — Može se drugomu saopćiti neistina na dva načina. 1. Kada se ima pojam o kakovoj stvari, a taj je pojam kriv, to jest ne odgovara objektivnoj realnosti, pa se taj krivi pojam spretnim znakovima (formama ljudskoga govora ili pisma) saopći drugomu. 2. Kada se svoj pojam, što se ima o kakovoj stvari, saopći drugomu, ali nespretnim znakovima, to jest takovim, koji značaju sve drugo nego li je pojam, što se je htio drugomu saopćiti.

Ovo se potonje može zgoditi u dva samo slučaja. A ta su: a) kada onaj, koji saopćuje drugomu svoje misli, ne pozna pravo znamenovanje znakova, kojima se služi; ili b) ako i pozna pravo značenje znakova, ne služi se njima, da bi iskazao vjerno svoj pojam što imade o stvari, već se služi drugim znakovima, koji izkazuju i značaju drugi pojam, koji on o stvari nema, a to čini s namjerom da bi drugoga prevario. U prvom od ova dva zadnja slučaja uzrok je neznanje, a u drugomu »perversitas voluntatis«.

U nijednom od ovih triju slučajeva aproksimativna i dubitativna forma ljudskoga govora nije neistina niti laž, u koliko je forma govora, niti se smije reći, da oni, koji se služe s njom, da ne govore istinu ili da lažu stoga, što se njom služe.

Nije neistina niti laž u prvomu slučaju, jer istina i neistina stoji u pojmu ili sadržaju, koji se krije pod formom aproksimativnom, a ne u formi u koliko je forma. Bude li pojam odgovarao objektivnoj realnosti, pod aproksimativnom formom kriti će se istina, ne bude li, ne će biti pod ikojom drugom formom. Erat autem fere hora sexta et tenebrae factae sunt... Lucae 23. 24. Bude li bilo to zbilja okolo šestoga doba, to odgovara istini, i pod onom aproksimativnom formom govora, kojom se služi Luka, krije se istina. Ovo se sve isto mora kazati i o znanstvenoj i akomodativnoj formi i o drugima.

Aproksimativna i dubitativna forma govora nije neistina niti

laž — kako hoće g. S. — niti u drugomu slučaju, naime, kada se upotrijebe znakovi (forme govora), koje ne značaju pojam. Jer onaj ako to čini iz neznanja, neistina je u njegovoj pameti, jer misli da oni znakovi značaju, što zbilja oni ne značaju; a nije neistina u formi aproksimativnog govora: ta forma vjerno iskazuje sadržaj, što se u njoj krije i upravo ga značaju, kao što matematička formula $3 + 3 = 6$ značaju, da tri nadodato tri daje skupa šest. Onaj, koji ne bi znao vrijednost ovih matematičkih znakova, te onom matematičkom formulom htio kazati, da pet pomnoženo za pet daje dvadeset i pet, kazao bi nešto, što ne bi htio kazati: neistina ta ne bi bila u matematičkoj formuli već u razumu dotičnoga. Taj, ako je kazao neistinu, nije to kazao, u koliko ta formula po sebi i u sebi kaže neistinu; već u koliko ta formula ne odražuje vjerno pojam, što ga je htio iskazati. Ovo se sve jednako mora kazati i o drugim formama govora: akomodativnoj, znanstvenoj, pojetičnoj.

Ako li se pisac naučice služi aproksimativnim govorom, da kaže ono, što ne misli, i u onom slučaju neistina nije u formi govora, već u nesudaranju uma onoga, koji sluša, sa objektivnom realnošću. To nesudaranje prouzrokovala je mala pravaque voluntas onoga, koji je htio navlaš da zavara drugoga, a nije to prouzrokovala forma govora. — Stoga nije istina, da onaj, koji se služi aproksimativnim ili dubitativnim formama, govori neistinu ili da laže stoga, što se služi tim formama. Drugim riječima: nije istina, da onaj laže, koji se služi aproksimativnom i dubitativnom formom govora, i svegi kada se služi, već taj ne govori istinu samo tada, kada 1. ili pojam sadržan pod formom aproksimativnog i dubitativnog govora ne odgovara objektivnoj realnosti; ili 2. kada pojam, što se hoće da iskaže, ne sadrži se pod formom aproksimativnog i dubitativnog govora, a to se dogodi uslijed nepoznavanja znakova; ili 3. kada pojam, što se ima u pameti, ne iskaže se aproksimativnom formom, već se iskazuje drugi, a to uslijed zlenamjere, da se drugoga prevvari.

c) Aproksimativna i dubitativna forma govora nije neistina niti laž. — Ona forma nije neistina niti laž, u obvoju koje može se kriti istina i u više slučajeva faktično se krije. — Ali se pod formom i aproksimativnog i dubitativnog govora krije i može dosljedno kriti istina. — Dakle ove forme govora nijesu neistine niti laži. — Kada ja hoću da iskažem ovaj pojam: u razmaku vremena, što je prolazio nešto prije šestoga doba i nešto poslije šestoga doba pojavile su se tmene pa se

služim aproksimativnom formom govora »okolo šestoga doba tmine su se pojavile«. Ako se je zbilja zgodilo, da su se u tomu razmaku vremena pojavile tmine, taj pojam odgovara realnoj objektivnosti, i ta aproksimativna forma u sebi krije istinu. Ja da iskažem, da je Petar ili Pavao bio nazočan u nekomu označenomu mjestu, pošto ne znam za stalno, koji je od dvojice ili mi je to sasama indiferentno za moj izvještaj kazati koji od dvojice, ja se služim dubitativnim govorom: »Bio je tu ili Petar ili Pavao«. — Kada i jedan od ove dvojice bio zbilja prisutan na mjestu, o komu je govor, pojam moj odgovarao bi istini, i forma dubitativna sadržala bi istinu u svomu obvoju. — Nije dakle istina, da su forme govora aproksimativna i dubitativna neistina niti laži.

d) Hagiografi, koji po nauci Enciklike »Providentissimus« govore »humano more« dosljedno i služe se formama ljudskoga govora, oni su »immunes ob errore« ne u koliko se služe formama ljudskoga govora istinitim — kako to pogriješno govori g. kritik — jer takovih tobožnjih formi i nema i jer nema niti jedne forme, pod kojom ne bi se mogla sakriti neistina; već su oni »immunes ob errore« u koliko njihov »illustratur intellectus, movetur voluntas« da govore i pišu ono, što Bog hoće da napišu i da napišu znakovima, koji vjerno odrazuju misli, koje Bog hoće da napišu. Hagiografi su »immunes ab errore« u koliko njihove misli potpuno odgovaraju realnoj objektivnosti, a znakove (forme govora) odrazuju vjerno njihove misli. — Kada bi hagiografska »immunitas ab errore« u tomu bila, što se oni služe istinitim govorom ljudskim, a taj istiniti ljudski govor bio bi po mišljenju g. kritika samo »akomodativnik« a svi drugi bi bili ili laživi (kako govori gosp. kritik) ili djelomično istiniti a djelomično laživi (v. B. S. VII. str. 165.) valjalo bi reći — da se spasi njihova »immunitas ab errore« — da su se hagiografi služili samo »akomodativnom formom« govora. Ako li su se oni služili i drugima, kao što jesu, na pr. pöjeticnom (koja valja da bude po mišljenju g. kritika djelomično istinita a djelomično laživa) tada valja reći, da su hagiografi pisali djelomično istinu a djelomično laž, i da je Biblija rukovet sastavljena od istina i laži. Ovo sve logično teče iz tvrdnje g. kritika, da hagiografi pišu istinitom formom govora i da je samo »akomodativna« istinita, a sve druge da su dijelom istinite i dijelom lažive. (v. B. S. VII. str. 165.) Koliko tu pobrkanih ideja, koliko tu neistinitih principa, koliko apsurdnih zaglavaka! (Nastavit će se.)